

УДК 94(439)[328.123:316.423.3]“1956”

Микола Держалюк

д-р. іст. наук, пров. наук. співроб.
Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України»
01030, Україна, Київ, вул. Леонтовича, 5
E-mail: dzhlk@ukr.net

УГОРСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1956 РОКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПІДНЕСЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

Висвітлюється позитивний вплив Угорської Революції 1956 року на український національно-визвольний рух, посилення боротьби за відновлення державності України. На конкретних прикладах розкрито політику партійних органів УРСР, спрямовану на денаціоналізацію та інтернаціоналізацію українського суспільно-політичного й духовного життя, обезкровлення самостійницького потенціалу. Проведено паралелі між знищенням угорських та українських лідерів національно-визвольної боротьби.

Ключові слова: тоталітарний режим, Угорська Революція 1956 року, незалежність України, визвольна боротьба, державність і суверенітет.

Mykola Derzhaliuk

Dr. of Sciences (History), Leading Researcher
The State Institution "Institute of World History
of the National Academy of Sciences of Ukraine"
5, Leontovych Street, Kyiv, 01030, Ukraine
E-mail: dzhlk@ukr.net

THE 1956 HUNGARIAN REVOLUTION AND ITS INFLUENCE ON THE RISE OF THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT IN UKRAINE

The article highlights positive impact of the 1956 Hungarian Revolution on Ukrainian national liberation movement and strengthening of fight for renewal of the statehood in Ukraine. The author gives concrete examples to the Ukrainian SSR authorities' policy on denationalization and internationa-

lization of Ukrainian political, social and cultural life and on exsanguination of country's self-sustainability. The article draws parallels between elimination of Hungarian and Ukrainian leaders of national liberation movement.

Keywords: *totalitarian regime, Hungarian Revolution of 1956, independence of Ukraine, liberation movement, state stability and sovereignty.*

Історія країн Центрально-Східної Європи, які після війни відійшли до сфери впливу Радянського Союзу, позначалася однотипними закономірностями: формуванням народно-демократичного та соціалістичного ладу в насильницький спосіб. В Угорщині це проявилось з особливою жорстокістю. З ліквідацією багатопартійної системи й встановленням диктатури Компартії Угорщини 14 серпня 1947 р. на чолі з Матяшем Ракоші (Розенфельд) урядування стало виявом сталінської моделі соціалізму, яке відповідало великодержавницькій політиці СРСР та ігнорувало національні інтереси.

Попередня еліта (панівні класи режиму М. Хорті, аристократія, військові кола, адміністрація, великі й середні капіталісти, а також значна частина демократичних діячів, патріоти й націоналісти, військові, які до останнього відстоювали державні, національні й територіальні інтереси країни) вимушено емігрувала з країни на захід. Найчисельніші соціальні групи — дрібні і середні верстви населення, службовці всіх категорій, патріотична інтелігенція — потрапили до кола неблагонадійних і зазнавали дискримінації.

До опори нового режиму зараховувалися робітничі та селянські маси, насамперед члени СДП, КПУ, селянської партії, профспілкових організацій, особи, які не були штатними членами військових, поліцейських, жандармських формувань, не брали участі в бойових операціях під час війни, не працювали в управлінських структурах, адміністрації попереднього режиму; сім'ї, що не володіли рухомим чи нерухомим майном, словом — пролетарії, бідняки та батраки.

На середину 50-х рр. ХХ ст. в Угорщині завершилося встановлення тоталітарного режиму, відбулася комунізація й пролетаризація суспільства. І як наслідок — зубожіння всіх верств населення країни, які стали найманими працівниками, цілковито залежними від держави-власника у всіх відношеннях. Соціалістичний лад сталінського зразка 30-х рр. виявився одним з найсуперечливіших в історії людства загалом та угорської нації зокрема. Упродовж 1946–1953 рр. в Угорщині не було жодного мешканця, якого б таємна поліція (АВН) не перевірила на політичну лояльність та визначила рівень його надійності для нового устрою. У разі необхідності конкретна особа перевірялася кількаразово. Відомий громадський діяч Томаш Гашпар Міклош убачав закономірне формування в

Угорщині широкого громадського консенсусу в тому, що навесні 1945 року звільнення отримали євреї та комуністи й ніхто інший. Угорський інтернаціоналіст міжвоєнного періоду, активний борець за права бідного селянства Іштван Хуня (1894–1983 рр.) відзначав важливу роль в угорському комуністичному русі єврейської інтелігенції, вплив якої на політичне життя у повоєнній Угорщині став визначальним. Грубі помилки в будівництві нового ладу спричинили народне повстання 1956 року, після чого значимість представників догматичної лівої течії та її носіїв була значно обмежена в суспільному житті УНР¹.

Під час зламу попереднього режиму, подолання реакційних традицій і майнових бар'єрів швидко формувалася нова політико-адміністративна еліта, правлячий клас управлінців соціалістичного режиму, представники якого поповнювалися за рахунок здібної молоді трудових класів, для яких відкрилися двері до освіти й керівництва в усіх суспільних сферах. Анкетні дані Бели Маргітана є типовим свідченням того, як ретельно перевірялися навіть представники найнижчої ланки соціальної піраміди післявоєнної Угорщини, не кажучи вже про претендентів на вищі ієрархічні щаблі влади². Однак, як це не парадоксально звучить, але середні кола керівної еліти, особливо інтелігенція, формувалися на народно-християнських цінностях, демократичних традиціях та високому рівні національної свідомості, чого серед більшості вищого керівництва УНР явно бракувало. Нове суспільство поставало за формою комуністичним, але за змістом залишалося угорським, національно свідомим. Неспівпадання інтернаціоналістської політики керівної верхівки на чолі з М. Ракоші з національними й патріотичними прагненнями нової угорської інтелігенції та народних мас започаткувало наростання антагонізму між верхами й низами, неминуче вело до загострення внутрішньополітичного життя, підривало авторитет режиму серед широких народних мас.

Період народної демократії завершився переважно успіхами. Швидко було подолано розруху, проведено аграрну реформу, забезпечено прискорений розвиток країни. Великі поміщицькі та церковні землеволодіння, основи феодальних пережитків були ліквідовані, землю передано найбіднішому селянству. На початок 1948 р. виникло 650 тис. одноосібних господарств. У листопаді 1949 р. лише близько 7% землі сільськогосподарського призначення було кооперовано, решта перебувала у приватних руках. Навесні 1948 р. 25% важкої промисловості й 80% іншої промисловості перебували у приватній власності.

Проте соціалістичні перетворення (тотальна націоналізація, швидка індустріалізація, кооперування сільського господарства) здійснювалися в насильницький спосіб, з ігноруванням суспільно-економічних законів та особливостей країни й принесли переважно негативні результати.

Обкладання селянства непосильними податками, перетворення їх на основне джерело індустріалізації обернулося провалом. На початку 50-х рр. у країні вимушено запроваджувалася карткова система на основні види продуктів харчування.

До допущених упродовж 1949–1955 рр. величезних помилок в економічній політиці, що призвели до загального падіння життєвого рівня населення, політичних обмежень і переслідувань, волюнтаристських методів керівництва, додалися фабрикація судових процесів, винесення й виконання в масовому порядку протиправних смертних вироків.

Переважаюча частина представників керівного складу, особливо силових структур, запламувала себе насильницькою націоналізацією, колективізацією, депортаціями, формуванням примусово-трудова таборів, масовими порушеннями законності, репресіями й винесеними та виконаними протиправними судовими рішеннями, а також застосуванням протиправних методів у політичній боротьбі проти політичних опонентів, лідерів усіх інших партій, окрім комуністичної, та представників середнього класу, допущеними помилками у розвитку більшості галузей економіки, особливо сільського господарства. Надзвичайною жорстокістю позначалася діяльність таємної поліції.

Особовий склад Управління державної безпеки (УДБ-АВН) — головного органу в боротьбі проти всіх ворожих політичних сил під час встановлення комуністичної диктатури — формувався виключно з пролетарських і селянських мас, тоді як керівні кадри УДБ рекрутувалися з представників жертв попереднього режиму: комуністичної та інших лівих партій, угорських політемігрантів, військовополонених — випускників антифашистських шкіл за часів війни на території СРСР. Упродовж квітня 1945 — грудня 1946 рр. повноцінно запрацювала мережа установ УДБ на всій території Угорщини, у руках яких зосереджувалися слідчі, судові й каральні функції. УДБ підпорядковувалося лише керівнику КПУ/УПТ М. Ракоші. УДБ нараховувало до 30 тис. штатних співробітників та близько 40 тис. таємних агентів. На рубежі 40-50-х років розмах та ефективність діяльності УДБ в Угорщині щодо рівня й масовості фізичних розправ і ліквідації класових, політичних ворогів та конкурентів відповідав діяльності ДПУ–ОДПУ–НКВС СРСР 30-х років.

Упродовж 1949-1955 рр. в Угорщині було винесено 23.562 вироків за злочини проти держави (шпигунство і зрада батьківщини торкалася усіх, хто мав відмінну від ракошистів позицію з будь-якого питання внутрішньої і зовнішньої політики, відстоював політичний і економічний плюралізм, багатопартійність, політичні свободи, пріоритет загальнолюдських цінностей над класовими міфами, демократію, майнові, національні інтереси). Переважаюча більшість цих вироків носили політичний характер,

були сфабриковані й не правочинні. Закономірно, що напередодні та після Революції 1956 року вони були переглянуті³.

У період найбільш резонансного судового процесу над Ласло Райком (травень–жовтень 1949 р.) ще 190 діячів країни, які співпрацювали з ним і були його послідовниками, були звинувачені у шпигунстві, в антидержавній змові й причетності до порушення законності та страчені через повішення у жовтні 1949 року⁴. Їхня вина стосувалася лише порушення законності проти соціально ворожих для нової влади осіб та груп населення. Решта звинувачень була сфабрикована проти них як небезпечних конкурентів за наполяганням трійки (М. Ракоші/Розенфельд, Е. Герьо/Зінгер, М. Фаркаша/Вольфа).

Інша проблема, що мала також тяжкі й непоправні наслідки, це масові виселення до робітничо-примусових таборів на перевиховання, що торкнулися до 1 млн. осіб колишніх середніх верств населення міста та села.

Розвінчування культу особи Сталіна на XX з'їзді КПРС справило величезний вплив на угорське суспільство. Процес пом'якшення режиму й виправлення помилок у СРСР зачепив і Угорщину. Однак правляча група 4-х (М. Ракоші, Е. Герьо, М. Фаркаш, Й. Реваї) не бажала поступатися своїми догматичними принципами, заперечувала масові й кричущі репресії та порушення законності, не визнавала вини за помилки в економічній сфері, за тяжке економічне становище та продовжувала керувати старими методами. У березні 1956 р. Ракоші визнав, що справа Л.Райка була побудована на провокаціях, і поклав відповідальність за це на керівників УДБ, яких заарештували. Проте своєї причетності до страти Ласло Райка та десятків інших керівників він не визнавав.

Починаючи з квітня 1956 р. активізувалися опозиційні сили, в яких провідну роль відігравали: багатотисячний гурток імені Ш. Петефі, лідером якого став письменник Дюла Хай; Союз письменників Угорщини та орган цього союзу — «Літературна газета» на чолі з Петером Вьорьошем; демократичні й прогресивні кола угорської нації. Угорське суспільство через соціалізм сталінської моделі стрімко рухалося до вибухонебезпечної межі.

Причини: цілковитий підрив довіри населення до керівництва країни, дискредитація ідеї соціалізму практичними вчинками його носіїв та виконавців. Для зниження напруги в Угорщині керівництво СРСР у липні 1956 р. змусило М. Ракоші, винного в грубих помилках соціалістичного будівництва, порушенні законності, винесенні й здійсненні протиправних смертних та інших вироків, звільнитися з посади першого секретаря ЦК УПТ і виїхати назавжди до СРСР. Оновлене керівництво УПТ та уряду УНР (Ерньо Герьо, Андраш Хегедюш, Ласло Пірош та інші) вдалися до амністії та певного пом'якшення стилю керівництва, щоб зняти напру-

ження в країні, але це вже не могло радикально вплинути й змінити розвиток подій у суспільстві.

Під натиском опозиції 6 жовтня 1956 року відбулося перепоховання Ласло Райка та 2-х його соратників, репресованих у травні 1949 р. і повішених у жовтні 1949 р. на підставі сфабрикованих матеріалів. Панахида зібрала понад 100-тисячний натовп, який переріс у антиурядовий мітинг, протестна хвиля Будапешта поширилася іншими великими містами Угорщини: Сегед, Шопрон, Печ, Мішкольц, Дебрецен та ін. Упродовж наступних тижнів жовтня по всій країні виникали антиракошистські організації, влаштовувалися мітинги з грізними вимогами.

Для Угорської Революції 1956 року склалося широке соціальне й політичне підґрунтя, об'єктивні умови, нагромадився потенціал здорових сил країни, щоби вдатися до повстання й повалити антинародну диктатуру.

Упродовж 23 жовтня — 4 листопада 1956 року Угорська Революція перемогла. Вимоги демократичних (правих, правоцентристських і лівих) сил під час Революції 1956 року — ліквідація сталінського режиму на чолі з М. Ракоші, повний суверенітет, виведення радянських військ, відновлення Імре Надя на посаді глави уряду, запровадження багатопартійної системи, демократизація суспільного устрою та проведення вільних парламентських виборів, що відображали волю переважної частини угорського народу (до 90%) — почали втілюватися до життя.

У «Довідці про деякі недоліки в ідейно-виховній роботі серед студентів Київського політехнічного інституту», підготовленій партійними органами Компартії України наприкінці грудня 1957 року, зверталася увага на те, що студенти з Угорщини (всього навчалася 22 осіб) переважно більшістю гаряче підтримували ті зміни, які відбулися в угорському уряді й партії. Ці питання вони пов'язували з культом особи, який був у їхній країні, а також з культом особи Й.В. Сталіна. Багато студентів були солідарними з демонстрантами в Угорщині, підтримали Імре Надя проти М. Ракоші, вітали формування уряду корінної національності, виведення з країни частин Радянської Армії, незалежну політику Угорщини, висловили солідарність з подіями в Польщі⁵.

Демократичні реформи в Угорщині були знищені повторним радянським вторгненням 4 листопада 1956 року й тотальною окупацією території цієї країни. Практичні кроки партійної і військової еліти СРСР (насамперед М. Хрущов, М. Булганін, К. Ворошилов, В. Молотов, Г. Жуков, І. Конєв, І. Серов) напередодні та під час Революції, у перші місяці після її придушення радянськими військами чітко демонструють, що керівництвом Радянського Союзу відкидалися й рішуче заперечувалися всі політичні та економічні реформи, спрямовані на вдосконалення соціаліс-

тичного устрою. Ленінсько-сталінські догмати були непорушними як для сталіністів, так і для хрущовців. Не була винятком і Угорщина. Перевага постійно надавалася перевіреним і надійним промосковським політикам Угорщини, спроможним сліпо слідувати курсом Москви: спочатку М. Ракоші, потім Е. Герьо, далі Ф. Мюнніху. Це діячі догматичної когорти. Натомість представники реформаторського крила угорського соціалізму — І. Надь та Я. Кадар — визнавалися в СРСР вимушено, через безвихідь ситуації. Бувши позбавленим вибору, М. Хрущов упродовж 28 жовтня — 3 листопада лише тимчасово допускав можливість формування в Угорщині соціалізму з національними особливостями, поки не отримав від США чіткого сигналу про невтручання в справі Угорщини, яка відносилася до сфери впливу СРСР. Після цього М. Хрущов почав діяти рішуче. Радянським збройним втручанням здобутки й реформаційні перетворення Революції були знищені. Група на чолі з Імре Надем була заарештована як контрреволюційна. Радянське керівництво погодилося лише на декоративні зміни, які не стосувалися засадничих основ комуністичного режиму: однопартійна система, партійна демократизація, у їхніх межах економічні та політичні реформи, імітація державного суверенітету, формування керівництва з представників титульної нації, забезпечення рівності двосторонніх відносин, повернення до національних традицій, але за умов гарантії, що УНР залишиться в політичній, економічній та військовій орбіті соціалістичної системи на чолі з СРСР. Виконання цієї місії було покладено на Яноша Кадара та його послідовників.

Жодна впливова країна світу не вдалася до реального протистояння такій реакційній політиці СРСР в Угорщині. Вони обмежувалися словесною критикою брутальної розправи над Угорською революцією та її лідерами. Серед соціалістичних країн лише ПНР зайняла особливу позицію у зв'язку з втручанням СРСР у внутрішні справи УНР. Радянське посольство у Варшаві інформувало Москву, що «керівництво ПОРП протягом тривалого часу не давало правильної оцінки угорським подіям, перекручуючи їхню суть і характер»⁶, а «деякі керівні діячі партії (Замбровський — член Політбюро ЦК ПОРП, Рапацький — Міністр закордонних справ РП, Матвін — перший секретар Вроцлавського воєводського комітету партії, Клішко — секретар ЦК ПОРП) у своїх публічних виступах недвозначно заявляли, що керівництво ПОРП не поділяє рішення угорських товаришів»⁷. Тов. Клішко роз'яснював воєводським комітетам партії, що «ЦК ПОРП никакого отношения к венгерскому процессу не имеет, что ЦК был информирован о приговоре лишь за два часа до его объявления по радио. В разговоре с первым секретарем Жешувского воєводского комитета ПОРП Кручком, который заявил о

том, что партийный актив воеводства относится к приговору правильно, считая его совершенно справедливым, Клишко сказал, что «так рассуждать могут только догматики»⁸.

Союзні республіки колишнього СРСР, зокрема й Україна, в умовах тоталітарного режиму, сталінських репресій, відсутності демократії, політичного та економічного плюралізму, тотальної дезінформації з боку всіх видів ЗМІ перебували під впливом офіційної пропаганди і за виключенням окремих осіб не розуміли причин революційного повстання в Угорщині. Вакуум правдивої інформації заповнювався суцільним фальсифікатом за допомогою масових систематичних політзанять у трудових колективах, особливо серед інтелігенції. Інститут підготовлених лекторів і пропагандистів при партійних органах усіх рівнів давав можливість у вигідному для КПРС світлі розповідати про події та давати їм оцінку, відповідно до директив її центрального органу. Однак і в умовах тотального обстрікування подій значна частина громадян СРСР, зокрема й України, об'єктивно оцінювала стан справ в Угорщині.

Знаменитий фізик, лауреат Нобелівської премії, двічі Герой соціалістичної праці, жертва радянського тоталітаризму Л.Д. Ландау (Харків–Москва) розглядав угорські події 1956 року як повстання угорського народу проти своїх гнобителів, кліки режиму, модель якого була сталінською. На його думку, подвиг угорців заслуговував на запозичення. Він наголошував: «От перед Угорщиною я готовий стати на коліна». У збройному поваленні Угорської революції він убачав злочинну політику СРСР. Ландау вважав, що з жовтня 1917 року в СРСР почала поступового формуватися фашистська держава. Це була перша у світі держава такого типу, і він цілковито заперечував її як соціальну систему. 30 листопада 1956 р. Л.Д. Ландау сказав, що «ідея, яка лежить в основі компартії, являється єзуїтською, типовою для всієї історії єзуїтського ордена»⁹.

Один із тисяч українських політичних в'язнів, незламних борців за незалежність України Левко Лук'яненко писав: «Придушення угорського повстання 1956 року яскраво показало всьому світові суть СРСР». Ця акція продемонструвала, що Москва не центр світового комуністичного руху, а є продовженням російської імперської воєнно-поліцейської політики. Загарбницька природа російського комунізму була оголена. Маскувальне призначення всієї марксистсько-ленінської ідеології лопнуло. Окупація Угорщини спричинила поширення кризи й розколу в міжнародному комуністичному русі. Поява єврокомунізму прискорила демонополізацію радянської комуністичної доктрини, вела її до краху. Через 20 років, у 1976 році, створилася Українська Гельсінська спілка, посилилася боротьба за незалежність і України¹⁰. Згідно з інформацією, що

надходила до ЦК Компартії України, Угорська революція викликала чергову хвилю піднесення українських державницьких змагань, особливо серед еміграції. З цієї інформації випливає, що українська післявоєнна еміграція на Заході, що складала 1,88 млн. чоловік, швидко організувалася, сконцентрувалася навколо боротьби за українську соборну й незалежну державу¹¹.

За даними партійно-кадебістських органів українська націоналістична еміграція орієнтувалася на сили, подібні до тих, які визначали події в Угорщині 1956 року. Ці сили мали очолити боротьбу проти московського панування в Україні¹². Відзначалося, що Степан Бандера різко, починаючи з початку 1958 року, активізував роботу зі створення єдиного закордонного центру української еміграції. До його складу ввійшло до 50 осіб. Метою цих організаційних заходів стало посилення боротьби за захист українців у підрадянській Україні¹³.

З матеріалів ЦК КПУ випливає, що діяльність українських патріотів в еміграції та всередині України по відродженню незалежної держави набула особливого піднесення в роки війни та після неї. Ідеологія самостійності ставала загрозливою для радянської імперії, яка вдавалася до найжорстокіших кроків задля знищення її носіїв і знекровлення українського потенціалу, використовуючи досвід варварської політики масового штучного голоду в Україні 1920–1921, 1932–1933 та 1946–1947 рр., систематичних і масових депортацій українців до Сибіру, Півночі та Середньої Азії. Після війни ці прийоми Москвою у черговий раз було застосовано й здійснено в Україні. Лише Голодомором 1946–1947 рр. винищено 1,2 млн. українців. На підставі указів Президії Верховної Ради СРСР від 21 лютого і 2 червня 1948 р. з колгоспів 18 областей України (без Західної її частини) у 1948 році було виселено до Казахстану, Карелії, Якутії, Бурятії, Краснодарського, Хабаровського країв, Тюменської, Кемеровської, Молотовської, Іркутської, Читинської областей 10.598 злісних ухильників від трудової повинності, які не бажали працювати в колгоспах. Правда, 4.764 з них змогли повернутися назад нелегально¹⁴. У 1954–1955 рр. більшовицькі найманці вивезли з України до Казахстану, Сибіру 300 тис. української молоді. А починаючи з 1956 року планами передбачалося вивезти ще 500 тис. осіб, у т.ч. понад 100 тис. — на шахти Донбасу¹⁵.

У зверненні секретаря ЦК КПУ М.В. Підгорного від 25 вересня 1956 року до ЦК КПРС зазначалося, що під час боротьби з підпіллям ОУН вбито понад 150 тисяч бандерівців, арештовано 103.828 осіб як учасників ОУН. Крім того, «в порядку ответных мер на бандитские проявления выселено на спецпоселения 65 тысяч семей (203.661 человека) националистов и их пособников»; серед них і митрополита уніатської церкви Йосипа Сліпого до Красноярського краю¹⁶.

Житло, яке належало виселеним, зайняли переселенці з Польщі, колгоспники, які «постраждали від бандитів», та працівники культпросвітніх установ. І найголовніше, у цьому зверненні викладалося прохання партійної влади України не дозволяти повертатися амністованим 1955 р. (бл. 40 тис.) оунівцям, уніатам до Західної України, оскільки вони підсилюють антирадянську боротьбу. Лише у м. Львів осіло до 7 тисяч амністованих учасників антирадянської боротьби. Відповідно, керівництво ЦК КПУ ініціювало перед ЦК КПРС наступні антиукраїнські заходи: 1) забронити українським націоналістам, які отримали амністію у 1955 році, повертатися в області Західної України; 2) тих осіб, які вже повернулися до місць проживання в Західній Україні, знову забрати з цих країв; 3) поширити на місто Львів режимність, а також упродовж двох місяців виселити амністованих оунівців та уніатів з території Західної України й навечно відправити їх на спеціальні поселення до Сибіру та Півночі; 4) поплічникам ОУН та їхнім сім'ям «не повертати раніше конфісковане майно»¹⁷.

Усього наприкінці 40-х — у середині 50-х рр. із 8 млн. жителів західних областей України 500 тисяч загинули від рук карателів НКВС у боях, були розстріляні через непокору властям, померли внаслідок масових репресій та депортацій. У відповідь українські націоналісти масово карали колаборантів. Лише у 1944–1945 рр. від актів УПА було знищено понад 23 тис. радянських громадян. У боротьбі проти УПА загинуло до 30 тисяч українців, представників східних областей України, яких силоміць направляли до західних регіонів (солдати внутрішніх військ, педагоги, лікарі, спеціалісти сільського господарства, керівники місцевого рівня). Українці серед усіх народів СРСР склали на середину 50-х років понад третину в'язнів радянських концентраційних таборів. Це сильно підірвало національно-визвольний потенціал українства, але не зломило його. УПА перейшла в глибоке підпілля, діяла партизанськими методами. Її представниками було підірвано потяг, що прямував до Угорщини на придушення революції, незважаючи на суцільну охорону шляхів його слідування¹⁸.

Заявив про себе письменник і поет І.Є. Хоменко. Його 1949 р. у м. Дніпродзержинську заарештували й засудили до 25 років за антирадянську діяльність на основі наклепу, що не підтвердився. Відповідно до Указу Президії ВР СРСР від 24 березня 1956 р. І. Хоменка було звільнено й погашено судимість. Під впливом Угорської революції він 23 листопада 1956 року, уже мешкаючи в м. Трускавець, розгорнув рішучу «антирадянську та націоналістичну діяльність». Як повідомляв секретар Дрогобицького ОК КПУ В. Дружинін до ЦК КПУ, І. Хоменко публічно заявляв: «Я борюсь за самостійну Україну. Я виб'ю всіх комуністів і чекістів».

А представникам міліції кидав у вічі: «Більше вам не вдасться вивозити до Сибіру і тюрем український народ»¹⁹. Серед особистих речей І. Хоменка арештанти вилучили й поему-заповіт своїм нащадкам Богдана Хмельницького під назвою «Хай помилка наша буде їм в науку», слова Хмельницького з якої маємо процитувати:

«Я хотів зміцнити
На Україні владу.
Потім скликать знову
Козаків на раду,
щоб зробить Державу.
Але смерть нежданно
Вирвала із світа
Дуже мене рано».

У листі оунівця Ф.В. Поліщука до свого соратника Ф.І. Зубка (село Бубнів Локачинського району Волинської області) від 16 листопада 1956 року зазначалося, що його 1956 року амністували, але він залишився жити у Воркуті. «Як тобі відомо, усі мої вірні друзі зараз на рідній Україні, а я повинен віддавати душу ворогам на півночі. Я гадаю, що у нас зараз роботи так багато, як в Угорщині. Ми вже розуміємо все, нам не повинно бути ніякої перешкоди. Я упевнений, що незабаром щось буде. Я був радий, що друзі відбувають на рідну Україну, всі колишні повстанці, які боролися за волю». Він не мирився з тими, хто на волі припинив боротьбу через тяжкі умови: «Чого ж сидите, шукайте вихід, як інші нації»²⁰. Волинський обласний комітет КПУ звертався до ЦК КПУ 8 грудня 1956 року з проханням «заборонити повернення виселеним після війни і пізніше амністованим з області 25 тисячам особам, з яких 12–15 процентів склали оунівці, на територію західних областей України й одночасно відмінити «повернення майна, яке їм раніше належало»²¹. Вражає те, що комуністична влада вела боротьбу не стільки проти націоналістів, скільки проти українства як нації. Адже в самому листі Волинського ОК КПУ визнавалося, що частка оунівців серед депортованих з області складала всього 12–15 відсотків²². За логікою речей 85 відсотків населення краю не належали до категорії, яку слід було депортувати. Оце так рівень поведирів комуністичного майбутнього та сутність діяльності комуністичної партії і радянських органів України в царині піклування про українських трудящих, запровадження правопорядку й справедливості на землях, «визволених від імперіалістичних та фашистських поневолювачів».

За дорученням Компартії України, видавництва, наукові та освітні заклади, пропагандистські установи розпочали з 1958 р. тотальну кампанію на радіо, у пресі і наукових виданнях з викриття зрадницької ролі Центральної Ради, Гетьманату й Директорії у 1917–1922 рр., ворожої

діяльності українських буржуазних націоналістів. За дорученням секретаря ЦК КП України С.В. Червоненка, відділів пропаганди ЦК КП України (М.М. Хворостяний) та адміністративного (Кузнєцов Н.А.), починаючи з 1958 року розгорнулася активна робота з посилення боротьби проти ворожої зарубіжної пропаганди в УРСР, проти українських буржуазних націоналістів²³. У пункті 6 пропозиції ЦК КП України доручалося «Архівному управлінню Міністерства внутрішніх справ УРСР, Інституту історії АН УРСР та Держполітвидаву УРСР підготувати і видати до кінця 1962 року збірники документів про зрадницьку роль Центральної Ради і Директорії у період громадянської війни»²⁴.

Загострення внутрішньополітичного становища в країнах соцтабору середини 50-х років засвідчило наростання кризи в соціалістичній системі, що потребувала радикальних реформ. Це був перший рецидив прояву невідповідності практики тоталітарного режиму об'єктивним закономірностям суспільного розвитку й насущним потребам громадян цих країн. Однак, прийняті політичні рішення й застосовані СРСР силові та військові методи засвідчили нездатність і невміння Москви розв'язувати суперечності демократичними й реформаторськими методами. Все, на що виявилася спроможною комуністична влада, це реорганізація радянсько-угорського товариства дружби, припинення обміну делегаціями молоді, спортсменів, культурних товариств, трудящих України та Угорщини впродовж 1957–1962 рр. Обмін громадськими делегаціями між СРСР та УНР здійснювався за згоди з боку ЦК УСРП та уряду УНР²⁵.

Лідери українського національно-визвольного руху Степан Бандера, Дмитро Донцов причинами спроможності Москви лише насильницькими методами придушувати визвольні й реформаторські прагнення поневолених народів та нездатності вирішувати кризові явища внутрішнього й міжнародного характеру в мирний спосіб вважали варварську сутність СРСР як наступника царської імперії. Поки дихатиме радянська імперія, вона не дозволить поневоленим народам вирватися з-під ярма й окупації. Для успіху в боротьбі проти СРСР потрібні були сприятливі умови: або нова війна коаліції західних держав проти радянської імперії та союз з ними національно-визвольних сил поневолених народів задля ліквідації її як державного утворення, або активні збройні дії, як це робила УПА наприкінці 40-х років в Україні. Вважалося, що без знищення СРСР воєнними засобами всі інші методи протидії йому успіху принести не могли.

На нараді в лютому 1957 р. Закордонний Провід ОУН негативно оцінив пасивну роль угорської еміграції у підтримці повстання на їхній батьківщині, оскільки вона виявилася неготовою до збройної акції безпосередньо в самій країні. Наголошувалося на нейтральній позиції провідних західних держав під час brutального придушення повстання в

Угорщині Радянським Союзом. З усього цього були винесені відповідні уроки, і дано новий поштовх до підготовки з українських емігрантів провідних та рядових військових кадрів у Європі (Німеччині, Великій Британії, Франції, Бельгії, Голландії) для Закордонних частин ОУН і безпосередньої участі в організації та піднесенні національно-визвольної боротьби на території України. Посилилося співробітництво ОУН з військово-політичним альянсом НАТО, започатковане 1955 року²⁶.

У час зосередження діяльності закордонних частин ОУН на активізації боротьби за незалежну Україну Москва посилила репресії проти українських патріотів в УРСР, пригнічення української нації на всьому просторі СРСР, а також вчинила резонансні терористичні акти проти впливових українських діячів за кордоном. Так, агенти КДБ СРСР здійснили в Мюнхені два вбивства: 12 жовтня 1957 року — теоретика українського націоналізму Лева Ребета, а 15 жовтня 1959 р. — голови ОУН Степана Бандери. За успішне виконання цих терористичних акцій голова КДБ СРСР О.М. Шелепін особисто вручив Орден Леніна Б. Сташинському. Між цими злочинними актами та стратою 16 червня 1958 року в Будапешті шляхом повішення групи угорських реформаторів, лідерів Угорської Революції 1956 року на чолі із законним главою уряду УНР Імре Надем є прямий зв'язок. Варварські методи радянського імперіалізму, що особливо активно застосовувалися проти непокірних народів та їхніх керманів, які боролися за звільнення з-під національного гніту, за волю і демократію, були продовженням політики Росії під покровом месіанської ідеології, спрямованої на експансіонізм, захоплення чужих територій і підкорення народів.

На думку сучасних істориків В. Середи, О. Стикаліна, політична спадщина СРСР, набута в протистоянні з реформаторськими процесами в Угорщині, Югославії, Чехословаччині, Польщі, НДР, затребувана елітою пострадянської Росії. Інші авторитетні вчені О. Скобов (РФ), В. Ткаченко (Україна) доводять, що процес фашизації суспільства й держави в Російській Федерації триває та є близьким до завершення²⁷, а це означає, що акумульована енергія для втручання у внутрішні справи будь-якої незахищеної чи мало захищеної держави наростає.

Революція 1956 року постала внаслідок неспівпадання прагнень здорових сил Угорщини реформувати сталінську модель державної влади з інтересами СРСР — тоталітарної держави, непридатної до перетворень, яка не допускала, щоб країни, які потрапили до її зони панування, формували демократичний лад, відмінний від її моделі.

Соціальна база й політична палітра Угорської Революції 1956 року давала підстави уряду І. Надя діяти саме у революційний спосіб: повалити сталінську форму правління, відновити повний суверенітет УНР, доби-

тися нейтралітету на зразок Австрії і позбутися залежності від СРСР. Ці вимоги мали широку підтримку народних мас Угорщини, вселяли велику надію й серед українства.

Революція та національно-визвольна війна Угорщини 1956 року — найбільша серед усіх 34 країн комуністичного режиму світу, що змела сталінську модель державного устрою та забезпечила торжество демократії. У Революції перемогли здорові сили нації. Вона випередила час, але зазнала збройної поразки через радянське втручання, угодницьку політику країн-сателітів Москви. Вина за поразку угорської праведної справи лежить на СРСР та на бездіяльності західних країн. Жодна з країн світу не підтримала справедливу боротьбу Угорщини. Рішення ООН по засудженню втручання СРСР у справи суверенної держави та щодо виконання смертних вироків лідеру Революції та його соратниками були декоративними. Зафіксований переможцями Другої світової війни поділ Європи не дозволив Угорщині, як й іншим країнам і народам, вирватися зі сфери впливу СРСР і відновити свій суверенітет.

Брутальне придушення народного повстання 1956 року та започаткованих реформ в Угорщині значною мірою підірвало авторитет СРСР на міжнародній арені, світові сили консолідувалися у своїх діях проти червоного імперіалізму. А політико-правові й демократичні перетворення, прискорення економічного розвитку завдяки технологічним революціям у західних країнах виштовхнули соціалістичну систему на чолі з СРСР на узбіччя світового прогресу, оскільки через неспроможність мирно конкурувати вона зазнавала краху.

Угорський чинник був вагомим і для піднесення українського національно-визвольного руху. Завдяки сприятливим міжнародним та геополітичним умовам (розпад СРСР та соціалістичної системи, демонтаж комуністичної диктатури) і наполегливій боротьбі країнам Центрально-Східної Європи та народам пострадянського простору вдалося вибороти незалежність, подолати тоталітаризм і започаткувати формування демократичного устрою.

¹ *Sulyok Dezső. A magyar tragédia. A trianoni béke és következményei.* Neewark, 1954. 133–134, 601. old; *Tanulmányok a Magyar forradalomról.* München, 1966, 16., 20. old.; *Tamás Gáspár Miklós. Fölszabadulás. Népszabadság.* 2005. április 4, 15. old.; *Hunya István. Visszaemlékezése.* Budapest, 1978, december 12, 118. old.

² Як свідчать анкетні дані, Бела Маргітан (Margitan Bela) народився 29 серпня 1918 р. у Будапешті, походив із сім'ї робітника та селянки. Після закінчення у 1938 році вищої школи торгівлі з вересня 1939 р. почав трудову діяльність бухгалтером на одному з підприємств столиці. 1 грудня 1940 р. його мобілізовано до армії (4-й кавалерійський полк, потім 12 піхотний полк у м. Ніредьхаз). Звання — сержант інтендантської

служби. Через тяжку хворобу шлунку його було демобілізовано як непридатного для несення військової служби у воєнний час. 1 травня 1943 р. його було ще раз мобілізовано до війська, але 25 липня того ж року остаточно комісовано з військової служби через хворобу. Наголошується, що він до визволення Угорщини у лавах політичних партій не перебував, у роботі громадських організацій участі не брав. У березні 1945 р. став членом Соціал-демократичної партії, а у червні 1945 р. — членом Компартії Угорщини, з 1948 і до 1956 р. — членом Угорської партії трудящих. Політичну перевірку пройшов успішно у червні 1945 року на вагоноремонтному заводі в Будапешті як бухгалтер. Його батько — Бела Маргітан старший, 4 травня 1889 року народження, с. Вендигі область Земплин, робітник-мірошник, освіта початкова, з 1932 р. — член СДП, з 1946 р. — член Компартії Угорщини. Мати — Йожефіна Косаш, 14 березня 1886 р. народження, село Тапіоселе, за походженням селянка. Дружиною Б. Маргітана стала Ілона Тарнок 1 жовтня 1917 р. народження, уродженка Будапешта, походила із робітничої сім'ї, освіта початкова. Окрім батька та самого Б. Маргітана, мати та дружина участі в партійному і профспілковому русі не брали. Нерухомості та іншого майна ні він, ні його дружина, ні його, ні дружинині батьки не мали, окрім батьківського будинку в Будапешті, де він із сім'єю та батьками проживали разом. Учасі у війні Б. Маргітан не брав, службу на фронті не проходив, у полоні не був, жодних нагород не удостоювався попереднім режимом. Облогу Будапешта та його звільнення усі його рідні пережили за вказаною адресою в Будапешті. В інших політичних партіях, особливо правого націоналістичного спрямування, члени родини та близькі родичі участі не брали; ніхто серед них не був засуджений, не служив у лавах поліції, жандармерії, не перебував у резерві на службу в цих органах, не проходив дійсної військової служби і не перебував у резерві на військову службу. На запитання анкети, хто з рідних перебував за кордоном, де, з якого часу, повідомлялося, що тітка проживала в США (Чикаго) з 1920 р. як емігрантка. Три двоюрідні дядьки та племінники проживали у м. Кошіце/Кашша (Чехословаччина), один — у Трансільванії (Румунія). Зв'язки з ними підтримувалися шляхом листування. Поїздок за кордон було три: 1922 р. — Румунія, 1928 та 1940 рр. — Словаччина, відвідання рідних.

У післявоєнні роки через тяжкі економічні умови, величезну інфляцію Б. Маргітан перейшов працювати звичайним робітником ливарного й трубного заводу Франца Сіменса. Фізичні навантаження були тяжкими, але заробітки — у кілька разів вищими, ніж на попередній роботі. Сім'я могла спокійно виживати. На основі перевірки люстраційною комісією Бела Маргітана віднесено до категорії перспективних працівників для нової Угорщини. У жовтні 1947 року на основі рішення керівника, партійного та профспілкового лідерів уже націоналізованого цього заводу Б. Маргітана як представника робітничого класу і надійну особу повернули на посаду бухгалтера для ведення контролю за використанням приватного капіталу на цьому заводі. У листопаді 1948 року за рекомендацією цієї ж трійки він перейшов на роботу до Головного фінансового управління главку машинобудівної галузі як бухгалтер-контролер фінансових потоків. 1 грудня 1949 року на основі рішення Міністерства важкої промисловості Б. Маргітана було направлено на завод сільського машинобудування у м. Тьорьоксентміклош для зміцнення фінансової дисципліни. За незгоду з різким посиленням адміністрування та ігноруванням економічних факторів, драконіськими планами темпів індустріалізації та розвитку важкої промисловості його 1 червня 1950 року звільнили з посади головного бухгалтера цього заводу і перевели до резерву цього ж Міністерства. Наприкінці 1950 р. він перейшов на роботу бухгалтером до концерну Східноугорської мукомельної галузі (м. Дебрецен), де працював до 15 вересня 1952 року. Далі він перевівся на роботу до Затисянської тютюнової фабрики як контролер документообігу підприємства. На цій фабриці він працював до виходу на пенсію на початку 80-х років.

Після закінчення у 1949 році вечірньої партійної школи XIII-го району столиці Б. Маргітан був позаштатним лектором столичного міського партії. А після закінчення вищої політичної школи у 1952 р. його було направлено до м. Дебрецен секретарем з ідеології IV-го райкому партії. Ця посада супроводжувалася більш ретельною перевіркою і заповненням лише чорнилом ДЕТАЛІЗОВАНОЇ Анкети, що складалася з 47 пунктів і була «цілком таємним» документом. Вона складена Белою Маргітаном 15 грудня 1952 року і свідчила про надзвичайно глибокий контроль з боку органів влади за життям кожного громадянина УНР. У період культу особи М. Ракоші, масових репресій і порушень законності (1949–1953 рр.) Б. Маргітан зазнав лише адміністративних утисків, оскільки не допустив жодних публічних політичних вчинків проти тогочасного режиму і не висувався на помітні посади. Завдяки особистим рисам поміркованої людини він не був причетним до протиправних і злочинних дій, що вчинялися у країні на початку 50-х років. Вся його наступна бухгалтерська і партійна діяльність після 1956 р. і до початку 80-х рр. XX ст. була плідною як фахівця. Особисті дані Б. Маргітана не суперечили критеріям режиму щодо благонадійності як до 1956 року, так і в наступні десятиліття, але його поміркована позиція і некар'єристська натура не відповідали духу комуністичного устрою та вимогам кадрової політики. Матеріали особової справи Бели Маргітана, його Анкети від 15 грудня 1952 р., перебувають у власності автора.

³ *Bodnár Lajos*. Megelőzheto-e a koncepcios perek? Népszabadság. 2005. június 28. 7. old.

⁴ *Anderson Andy*. Die Ungarische Revolution 1956. Hamburg, 1977. S. 289.

⁵ Центральний державний архів громадських організацій України (далі — ЦДАГО України), ф. 1, оп. 24, спр. 4265, арк. 31.

⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4781, арк. 168.

⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4781, арк. 12.

⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4781, арк. 169.

⁹ *Гроссман А.С.* Из досье КГБ на академика Л.Д. Ландау (1908–1968). Вопросы истории. 1993. № 8. С. 114, 115, 117.

¹⁰ *Лук'яненко Л.Г.* Сповідь у камері смертника. Київ: Поліпрінт. 2011. С. 82.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4779, арк. 173.

¹² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4782, арк. 360.

¹³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4779, арк. 143–155.

¹⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4403, арк. 3.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4642, арк. 49.

¹⁶ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 3, 4.

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 3, 4, 9, 22.

¹⁸ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4784, арк. 338.

¹⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4299, арк. 364, 376–379.

²⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 178–179.

²¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 139.

²² ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4297, арк. 139.

²³ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4740, арк. 10–11, 62–63, 65.

²⁴ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 24, спр. 4740, арк. 66.

²⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 893, арк. 5, 157, 158–159.

²⁶ *Сич О.* Військова політика Закордонних частин ОУН в умовах розгортання холдної війни (1945–1950-ті рр.). URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64669>

²⁷ *Ткаченко В.М.* Прекаріат: «веймарський синдром». Суспільно-політичні процеси. 2016. № 2. С. 51.

REFERENCES

1. Anderson, A. (1977). *Die Ungarische Revolution 1956*. Hamburg [in German].
2. Bodnár, L. (2005). Megelozheto-e a koncepcios perek? *Népszabadság*. 2005, június 28. 7 [in Hungarian].
3. Grossman, A.S. (1993). Iz dos'e KGB na akademika L.D. Landau (1908–1968). *Voprosy istorii*, 8, 114–117 [in Russian].
4. Hunya, I. (1978). *Visszaemlékezése*. Budapest [in Hungarian].
5. Luk'ianenko, L.H. (2011). *Spovid' u kameri smertnyka*. Kyiv: Poliprint [in Ukrainian].
6. Sulyok, D. (1954). *A magyar tragédia. A trianoni béke és következményei*. Newark [in Hungarian].
7. Sych, O. *Vijs'kova polityka Zakordonnykh chastyn OUN v umovakh rozghortannia kholodnoi vijny (1945–1950-ti rr.)*. Retrieved from <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64669>
8. Tamás, G.M. (2005). Fölszabadulás. *Népszabadság*, 4 [in Hungarian].
9. *Tanulmányok a Magyar forradalomról*. (1966). München [in Hungarian].
10. Tkachenko, V.M. (2016). Prekariat: vejmars'kyj syndrom. *Suspil'no-politychni protsesy*, 2, 51 [in Ukrainian].